

Ingezonden Berichten.

HULDIGING VAN DEN HEER E. D. VAN DISSEL.

Op 1 September 1937 zal de heer E. D. van Dissel, na het bereiken van den 65-jarigen leeftijd, aftreden als Directeur van het Staatsbosch-beheer.

De heer Van Dissel heeft op dien datum ruim 35 jaar aan het hoofd van het Staatsboschbeheer gestaan. Mede door zijn beleid en stuwkracht is het Staatsboschbeheer, dat in 1902 nog slechts bescheiden van opzet was, geleidelijk uitgegroeid tot een tak van Staatsdienst, waarvan de beteekenis algemeen wordt erkend.

Er heeft zich onder voorzitterschap van den heer E. J. Bergsma, voorzitter van den Boschraad, een Comité gevormd, dat zich voorstelt, den heer Van Dissel op een nader vast te stellen dag te huldigen voor hetgeen onder zijn leiding met groote toewijding in het algemeen belang tot stand is gebracht. Z. Exc. Mr. M. P. L. Steenberghe, Minister van Economische Zaken, heeft het eere-voorzitterschap van het comité aanvaard.

Bijdragen met de vermelding „huldiging Van Dissel” ziet de penningmeester van het comité, de heer Ir. J. P. van Lonkhulzen te Arnhem, gaarne vóór 15 Augustus tegemoet bij voorkeur als storting of overschrijving op de girorekening no. 1412 van de Twentsche Bank te Utrecht.

Men wordt tevens verzocht, zijn handteekening op een visitekaartje in te zenden aan den secretaris van het Comité, Ir. G. A. Overdijkink, Museumlaan 2, Utrecht, bij wien ook inschrijvingsformulieren verkrijgbaar zijn.

WERKVERSCHAFFING EN NATUURSCHOON.

Lezing, gehouden door Dr. Th. C. Oudemans, „Klein Schovenhorst”, Putten, in de vergadering van de Contact-Commissie i.z. Natuurbescherming, op 21 April 1937, in het Koloniaal Instituut te Amsterdam.

Toen in September van het vorige jaar de heer Bloemers, Burgemeester van Arnhem, mij verzocht met de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten afd. Gelderland, een excursie te mogen houden op het landgoed „Schovenhorst”, waarbij ik dan tijdens die excursie het een en ander zou mededeelen omtrent ontginning, boschaanleg enz., had ik niet gedacht, dat er bij verschillende der toen aanwezige burgemeesters een groot enthousiasme zou ontstaan voor die betrekkelijk uitgebreide materie. Eenige maanden daarna verzocht Burgemeester Bloemers mij toen voor de Vereeniging v.n. een lezing met lichtbeelden te willen houden en wel met als onderwerp: „Ontginning en ontginningsmethoden op de West-Overveluwe, meer in het bijzonder op het landgoed „Schovenhorst” te Putten.” Na de lezing volgde een levendige gedachtenwisseling, waarbij o.a. de heeren Arriëns en Westrik met groote instemming getuigden om toch het door mij beoogde doel, n.l. om een deel der werkverschaffing in andere banen

te leiden, te steunen en te propageeren. Kort daarop schreef de heer Westrik een enthousiast artikel betreffende werkverschaffing en schending van natuurschoon in diverse dagbladen van Nederland, dat speciaal door de groote groep natuurbeschermers, die Nederland nu langzamerhand gekregen heeft, met instemming werd gelezen.

Het verheugt mij meer dan ik U allen kan zeggen, dat de heeren Arriëns, Westrik en ik nu uitgenoodigd zijn voor de Contact-Commissie i.z. Natuurbescherming, benevens al haar genoodigden, het onderwerp: „*Werkverschaffing en Natuurschoon*” nog eens ter dege onder de loupe te nemen en van verschillende zijden te belichten.

Alhoewel sedert een paar jaar in enkele lezingen en in tal van couranten- en tijdschriftartikelen geweest is op het steeds meer verdwijnen van natuurschoon, hetzij in verband met het verschaffen van werk, of om andere redenen, is het nog steeds niet mogelijk gebleken paal en perk te stellen aan dien „run” op het ongerepte gebied.

Helaas moet ik hier vermelden, dat ondanks het feit, dat telkens en telkens weer gewezen wordt op het te gronde gaan van terreinen, die of merkwaardig zijn uit natuurwetenschappelijk oogpunt, of belangrijk door hun natuurschoon, het tot de groote massa van het Nederlandsche volk nog steeds niet is doorgedrongen, dat er toch ten spoedigste afdoende maatregelen genomen moeten worden om de terreinen, die wij nog ongerept bezitten, ook in dien ongerepten staat te bewaren. Nog steeds wil men niet beseffen, dat het doen verdwijnen van het oude oorspronkelijke Nederlandsche landschap met de daarop voorkomende dikwijls zeldzame planten en dieren, een onherstelbaar verlies beteekent. Het is een kostelijk wetenschappelijk bezit, dat door schepping van z.g. „nieuw natuurschoon” niet te vervangen is. En hiermede snijd ik meteen een oude quaestie aan, n.l. wat is eigenlijk natuurschoon? Wat de een een interessant terrein vindt, soms alleen al omdat het „ongerept” is, vindt de ander een woestenis, onland, juist geschikt voor ontginning. De vraag rijst dus al dadelijk: hoe bepalen wij de waarde van het natuurschoon? Ik meen, dat de normen, gebruikt bij de inventarisatie van natuurschoon in Nederland, onder leiding van het Staatsboschbeheer, en vermeld in het voortreffelijk artikel van dert heer F. Koster, getiteld: „De waarde van ons Natuurschoon bepaald”, zie Toeristiekampioen van 10 October 1936, alleszins duidelijk zijn voor ons doel.

Er worden daarbij drie rubrieken onderscheiden en wel:

- A. Natuurschoon, waartoe men rekent terreinen, die in bijzondere mate bijdragen tot het natuurschoon, al of niet door den mensch gemaakt, zooals bosschen, landgoederen, meren, evenals een Haarlemmerhout of een brink in Drente.
- B. Terreinen van wetenschappelijke waarde. Hieronder valt de ongerepte natuur, zoowel van een bepaald type, zooals heide, stuifduinen, hoogveen, laagveen, moerassen en duinen, als wel geologische, plant- en dierkundige merkwaardigheden, b.v. het Zwin in Zeeuwsch-Vlaanderen met zijn weelde van purper bloeiende lamsoor, waarin o.a. het uiterst zeldzame vliedertje van *Goniodoma limoniella* Stt. voorkomt.
- C. Terreinen met historische waarde. Hieronder vallen b.v. de hunebedden, die wel van Rijkswegen, de grafheuvels, legerplaatsen, oude wallen enz., die niet beschermd zijn.

Met deze indeeling voor oogen spreekt het nu haast wel vanzelf, dat, wanneer er pennen in beweging gebracht worden om er de aandacht op te vestigen, dat weer eens door ontginning of werkverschaffing natuurschoon is verloren gegaan, dit steeds slaat op terreinen van rubriek B en C, dus van de z.g. ongerepte natuur. Indien nu de uitvoerders van ontginnings- of werkverschaffingsobjecten zoo'n aanval als onrechtvaardig willen pareeren door te zeggen, dat zij toch bijdragen tot het scheppen van nieuw natuurschoon, dan kan als wederantwoord gegeven worden, dat terreinen van de rubriek B en C verloren zijn geraakt en dat hoogstens terreinen terug verkregen kunnen worden, die te rangschikken zijn onder rubriek A, dus boschcomplexen, z.g. parkachtige verfraaiingen enz.

In een zeer lezenswaardig artikel in het „Algemeen Handelsblad” van 29 April 1936, getiteld: „Werkverschaffing en Natuurschoon”, wordt zoo juist naar voren gebracht, dat „cultuurtechnici en natuurbeschermers elkaar tot op heden niet hebben leeren verstaan, hetgeen juist dáárom te betreuren is, omdat die beide groepen van personen door samenwerking het meest er toe zouden kunnen bijdragen, dat het Nederlandsche landschap zooveel mogelijk van zijn schoonheid behoudt”. Laten de cultuurtechnici toch vooral bedenken, dat wanneer zij b.v. door ontginning een bosch aanleggen ten koste van een interessant wetenschappelijk of historisch terrein, er wellicht in de toekomst een aesthetische winst te boeken zal zijn, doch dat er momenteel in elk geval een *onherroepelijk* verlies geleden wordt. De winst aan te verwachten natuurschoon wordt gewoonlijk breed uitgemeten; over het zoeven genoemde onherroepelijk verlies wordt veelal uit onkunde of onverschilligheid niet gerept.

Dames en Heeren toehoorders vergeet niet, dat de ongerepte natuur een zeldzaam leerboek is, waarvan men de laatste bladzijde nog lang niet heeft gelezen. Dat dit beseft wordt, niet alleen in de wetenschappelijke wereld, doch ook door hen, die de volksbelangen voorstaan, blijkt wel, dat men er tegenwoordig trots op is in een modern park speciale terreinen te reserveeren voor het stichten van plantengemeenschappen, vogelhoeckjes, enz. Enkele vierkante Meters van zulke met moeite verkregen plekjes „echte natuur” worden met de grootste liefde en toewijding verzorgd en in stand gehouden, terwijl wellicht terzelfder tijd het Moederlandschap onder de ploeg wordt genomen.

Laat ons nu eens nagaan waar de gevaren dreigen, die er toe leiden, dat natuurschoon wordt vernietigd door werkverschaffing. Ik noem dan:

1. Het *speciaal opzoeken* van objecten, geschikt om werkverschaffing in gang te houden. Dit betreft dikwijls werken, die anders niet uitgevoerd zouden worden, daar zij veelal geen economisch voordeel opleveren; zij worden veelal opgespoord en ontworpen door ontginningsmaatschappijen, gemeentelijke instanties, cultuur-technischen dienst en soms door particulieren. Op de keuze kunnen velerlei belangen invloed uitoefenen; speciaal zij echter de aandacht gevestigd op het incidenteele en op het haast oncontroleerbare in al die gevallen. Deze rubriek zou men kortweg kunnen aanduiden met: Natuurschooncolportage!
2. Werken ten behoeve van overheidsorganen, b.v. van den Rijkswaterstaat, in werkverschaffing uitgevoerd. Hierbij zou men kunnen redeneeren, dat die werken tóch uitgevoerd moeten worden, zoodat eventueel vernietiging van natuurschoon niet ten laste van de werkverschaffing, maar op rekening van het overheidswerk gesteld dient te worden. Dit is ook zoo, maar wel is de behoefte aan een werkobject dikwijls een stimulans om de uitvoering te verhaasten en haast heeft nu eenmaal een afkeer van overleg, iets wat de natuurbeschermers voor alles bepleiten. In het *tempo* schuilt dus hier het gevaar.
3. Uitbreiding van Rijks-, Provinciaal- of Gemeentelijk Wegennet. De moderne weg is niet historisch gegroeid, doch wordt met een doel geprojecteerd. Hierbij doet zich het volgende voor. Men zoekt naar de beste verkeersoplossing, met inachtneming van de technische en financieele consequenties. Dit brengt dus mede, dat niet alleen de gekozen verkeersbaan natuurschoon kan schenden, doch bovendien, dat het omliggende landschap als gevolg van die verkeersbaan van karakter zal veranderen. Er gaat nu eenmaal van een nieuwen verkeersweg een „zuigende” werking uit, die o.a. de bebouwing stimuleert. Bovendien dreigt het gevaar, dat door dergelijke wegen terreinen, en gebieden worden opengebrokeu, die anders door hun geïsoleerdheid een natuurlijke bescherming genoten. Doorsnijding van landgoederen heeft al dikwijls tot gevolg gehad, sluiting en verkaveling. Zelfs zijn terreinen, die ten koste van groote offers verkregen zijn door de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, door verschillende Provinciale Vereenigingen tot Behoud van het Landschap en door particuliere natuurbeschermers, lang niet

altijd veilig. De mogelijkheid van directe aantasting in verband met uitbreiding van het wegennet bestaat er altijd, maar ook indirecte aantasting bedreigt deze terreinen dikwijls. Gaat men b.v. een terrein ontginnen vlak naast zoo'n beschermd gebied, dan kan er eveneens onherstelbare schade worden aangericht aan plantengroei, vogelstand enz.

4. Het voorkeur geven aan werkobjecten in de buurt van dichte bevolkingscentra. Het is bekend, dat daar de werkeloosheid het grootste is en dat men daar dan ook dankbaar is voor elk bestaand werkobject. Men vergete echter niet, dat in die streken mooie en interessante plekje reeds schaarsch zijn, zoodat dubbele waakzaamheid geboden is. Hier staan de belangen van de werkverschaffing en de natuurbescherming uit den aard der zaak scherper tegenover elkaar, dan in streken waar nog veel natuurschoon aanwezig is.

Na de opsomming van deze vier groepen van natuurschoon-gevaren rijst direct de vraag: hoe staat de Regeering tegenover al die dreigende gevaren en heeft de overheid niet verzuimd iets voor de natuurbescherming te doen? Tot haar eer zij gezegd, gelukkig niet. Allereerst hebben wij sedert 1900 het Staatsboschbeheer, dat zich steeds in de bres stelt interessante gedeelten in het Domein als natuurmonument te bewaren. Voorts heeft de Regeering in 1922 de Boschwet uitgevaardigd en in 1928 de Natuurschoonwet. Vervolgens laat de Regeering zich adviseeren door den Boschraad en door de Advies-Commissie i.z. Natuurbescherming, die op voorstel van den Directeur van het Staatsboschbeheer door den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw werd ingesteld. Dan is er nog de Contact-Commissie i.z. Natuurbescherming en wordt er op het oogenblik hard gewerkt aan een natuurschoon-inventarisatie. Wat wij echter tot op heden nog missen is de zoo hoog noodige Natuurbeschermingswet. Ten slotte ontbreekt er tusschen al die instanties een coördinatie, een dwang tot overleg en een inzicht van gelijkgerechtigdheid van natuurbescherming met andere sociale belangen.

Ik moet hierbij echter een waarschuwend woord laten hooren voor wettelijke *dwang*maatregelen, die ten koste van het particuliere eigendom uitgevoerd zouden worden en waarmede men als resultaat zou bereiken, dat bij voorbaat de grondeigenaren, die bijna steeds van huis uit natuurbeschermers zijn, uitsluitend uit noodweer, in het kamp gejaagd zouden worden van hen, die het natuurbeschermingsstandpunt niet deelen. Laat men niet vergeten, dat 83% der Nederlandsche bosschen in handen zijn van particuliere eigenaren en dat die zich dikwijls groote offers getroost hebben en nog steeds getroosten om hun bezit in stand te houden!

Bij de Natuurschoonwet 1928 heeft de overheid den juisten weg betreden door het principe te huldigen „voor wat, hoort wat”; deze gedachte zou m.i. nog voor uitbouw vatbaar zijn.

In afwachting van een Natuurbeschermingswet zou de Regeering zich vrijwillig van advies kunnen laten dienen bij al haar werken, al of niet in werkverschaffing met overheidsgeld verricht; ten slotte kan zij er speciale studie van maken, of het niet mogelijk is, werkverschaffing in dienst te stellen van het natuurschoon.

M.i. is dat mogelijk en is het eigenlijke *doel* van mijn lezing U van die mogelijkheid te overtuigen.

Ik heb U zoo straks verteld, dat onder de normen, gebruikt bij de inventarisatie van Natuurschoon in Nederland rubriek A omvat natuurschoon, waartoe men rekent terreinen, die in bijzondere mate bijdragen tot het natuurschoon, al of niet door den mensch gemaakt, zooals bosschen, landgoederen, meren enz. Nu is het een bekend feit, dat een zeer groot deel van onze Nederlandsche dennenbosschen eigenlijk niet met de qualificatie „bosch” aangeduid mag worden. Tienduizenden ha dennenbosch zijn feitelijk niet anders dan dennenakkers, waar geen of zeer weinig ondergroei in aanwezig is en waar de bodemtoestand meestal miserabel is te noemen. De grove den behoort tot de soort van boomen met een slechte humusvorming. Ik zal hier verder niet op ingaan, daar

ik mij dan dadelijk op een boschbouwtechnisch terrein zou gaan bewegen, doch kan U wel mededeelen, dat zulke z.g. „bosschen" als het ware al jaren wachten om omgezet te worden in een werkelijk bosch, n.l. een gemengd bosch. Daartoe worden die dennenakkers sterk „gelicht", d.i. ongeveer $\frac{2}{3}$ tot $\frac{3}{4}$ der aanwezige dennen worden weggezaagd, de bodem wordt deskundig bewerkt en daarna hetzij bezaaid of beplant met verschillende soorten loof- en naaldhout. Hier ligt nu een geweldig arbeidsterrein braak voor duizenden en nog eens duizenden mannen en jongens, die om werk vragen. Zij zouden onder deskundige leiding, waarvoor intellectueele werkeloozen, b.v. land- en boschbouwkundige ingenieurs of gediplomeerden van de cursus der Nederlandsche Heide-maatschappij of van Frederiksoord, in aanmerking komen, uitstekende diensten kunnen verrichten. Afgezien, dat hier dus werk voor duizenden ongeschoolde krachten open ligt, kunnen ook tientallen intellectueele werkers hun beste krachten aan zulk werk wijden.

Men zal begrijpen, dat men door het z.g. „lichten" der dennenakkers over groote hoeveelheden hout zal komen te beschikken, die in hoofdzaak tot mijnhout werkt en benut zullen kunnen worden. Ook hier weer een massa werk. De gezaagde boomen moeten geschild, op maat gezaagd en vervoerd worden. Het zal U allen bekend zijn, dat Nederland tot op heden nog veel mijnhout importeert; indien men de beschikking krijgt over groote hoeveelheden Nederlandsch mijnhout, zal dat tot gevolg hebben, dat de import van buitenlandsch mijnhout in evenredigheid zal verminderen. Dit bijkomstige voordeel is, economisch gesproken, nog lang niet te onderschatten.

Behalve het zoeven genoemde voorstel om dennenakkers om te zetten in gemengd bosch, zou ik verder willen propageeren om de duizenden ha eikenhakhout, die men nog in Nederland aantreft, in opgaand bosch om te zetten. Het eikenhakhout, dat in vroeger jaren zeer veel aangeplant werd voor het winnen van de zich in de bast bevindende looistof, heeft, sinds een dertigtal jaren geleden de chemische tannine haar intrede deed in de leerlooierijen, bijna geheel afgedaan. De nevenproducten van het eikenhakhout, n.l. het eikentalhout en de takkenbossen worden evenmin meer gebruikt, daar de bakkers, als de grootste gebruikers van die producten, ze niet meer noodig hebben, daar bijna overal de bakkerijen van heete-luchtovens zijn voorzien. De economische beteekenis van het eikenhakhout heeft afgedaan en kan men niet beter doen, dan het zoo spoedig mogelijk om te zetten in opgaand bosch. Volgens Blink: „Opkomst van Nederland als economisch-geografisch gebied van de oudste tijden tot heden", bedraagt het aantal ha bezet met eikenhakhout in Nederland ongeveer 50.000. Laten wij aannemen, dat in de laatste 10 jaar ongeveer 10.000 ha reeds ontgonnen zijn, dan blijven er toch altijd nog 40.000 ha eikenhakhout over, die in opgaand bosch om te zetten zijn. Is dat geen prachtig werkobject! Natuurschoon wordt er zelden of nooit door vernield, integendeel, zoowel van economische als van aesthetische zijde zal er niet anders dan winst te boeken zijn!

Behalve aan het omzetten der bovengenoemde dennenakkers en het eikenhakhout in opgaand bosch, verricht volgens de nieuwste inzichten op boschbouwkundig gebied, zijn er bovendien duizenden ha bosch in Nederland, die een dunningsachterstand vertoonen of om andere redenen eens duchtig nagekeken moeten worden. Ook hier weer veel werk, dat in combinatie van geschoolde en ongeschoolde mannen verricht kan worden.

Ten slotte is er nog heel veel werk te verrichten om boschbrand te voorkomen. Al werden er voorloopig maar brandvrije strooken rondom de brandgevaarlijke bosschen gespuit of geplagd, dan was daarmede reeds een zeer nuttig werk verricht. Dergelijke arbeid zou b.v. door uitsluitend ongeschoolde krachten uitgevoerd kunnen worden.

Aan de hand van enkele lantaarnplaatjes zal ik U nu het een en ander laten zien aangaande de mogelijkheid de werkverschaffing in den boschbouw in dienst te stellen van het natuurschoon (onderplanten van gelicht grove dennenbosch, hervorming van eikenhakhout enz.).

Aan het eind van mijn lezing gekomen hoop ik, dat ik U de overtuiging gegeven heb, dat de natuurbescherming geen mantak is, die alles behouden wil en het werkeloosheidsvraagstuk onderschat. Neen, hij ziet integendeel de natuurbescherming als een sociaal belang van de eerste grootte.

Ik heb getracht U den weg te wijzen naar verandering van het tot op heden gevolgd systeem van ontginning van bijna uitsluitend ongerepte terreinen en ik heb U de mogelijkheid aangetoond, de werkverschaffing in andere banen te leiden en juist dienstbaar te maken aan het natuurschoon. Het ongerepte gebied blijve dan voor het huidige en toekomstige geslacht in dien ongerepten staat, als een dierbaar bezit, gespaard.
